

ΤΟ ΝΑ·Υ·ΔΡΙΟΝ  
 ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΝΤΑ  
 ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΘΥΜΙΑΝΩΝ  
 ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΧΙΟΥ

(ΑΓΙΟΚΑΤΑΤΑΞΙΣ - ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΕΝΙΩΝ ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ)

Υ Π Ο  
 ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΚΟΥΚΟΥΝΑΡΗ  
 Καθηγητοῦ - Θεολόγου μετεκπαιδευθέντος ἐν τῷ Δ.Μ.Ε.

**ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ**

Δεξιᾷ τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ, τῆς ἀγούσης εἰς τὴν κεντρικὴν πλατεῖαν τῆς κοινότητος Εὐφημιανῶν (Θυμιανᾶ) τῆς νήσου Χίου καὶ εἰς ἀπόστασιν πεντακοσίων (500) περίπου μέτρων ἀπ' αὐτῆς, εὐρίσκεται τὸ ἡμερειπωμένον σήμερον ναῦδριον τῶν Ἀγίων Τεσσαράκοντα μαρτύρων.

Περὶ τοῦ ναῦσκου τούτου, τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστόν, εἶναι ἡ κατωτέρω μὴ διασωζομένη σήμερον ἐπιγραφή

17—40

— I T	ΧΙΑΤΑΚΟ	S		ΣΠΞΑΚΟ
ΕΤΟΣ T				
ΔΙΑΚΟ	S	T	—	ΑΝΑΓΝ
		1654	—	1740

ἥτις, εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος εἰς τὸ ἔργον τοῦ σοφοῦ Γυμνασιάρχου τοῦ παλαιφήμου Γυμνασίου Χίου, Ζολώτα Γεωργίου «Χιακῶν καὶ Ἐρυθραϊκῶν ἐπιγραφῶν Συναγωγῆ»<sup>1</sup>.

Τυπολογικῶς ὁ εἰρημένος ναῦσκος, εἶναι μία ἀπλῆ βασιλική, κατ' ἀρχὰς δίκλιτος, μετατραπεῖσα βραδύτερον εἰς μονόκλιτον καμαροσκέπαστον, ἥτις καταλήγει πρὸς Ἀνατολὰς εἰς μίαν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ἡμικυ-

1. Ζολώτα Γεωργίου, Ἀθήναι 1908, σελ. 326. Πρβλ. τοῦ ἰδίου, Ἱστορία τῆς Χίου, τόμ. Α', Μέρος 1ον, Ἀθήναι 1921, σελ. 1556-1557.

κλικήν ἀψίδα ἱεροῦ<sup>2</sup> στεγαζομένην διὰ τεταρτοσφαιρίου. Τὸ τεταρτοσφαιρίον τοῦτο, ἂν καὶ σήμερον ἀπώλεσε τὴν ἀρχικὴν του μορφήν, ἐν τούτοις παρέχει στοιχεῖα κατὰ χώραν, πείθοντα ὅτι ἐξωτερικῶς ἀπεκρύπτετο, λόγῳ ἀνυψώσεως τοῦ κυλινδρικοῦ τοίχου, καθ' ὃν περίπου τρόπον βλέπομεν εἰς τὸν ἐν Ραβέννη ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀπολλιναρίου IN GLASSE<sup>3</sup>.

Ὁ ἀνωτέρω ναῦσκος, τοῦ ὁποῦοι σήμερον διασώζεται μόνον ἡ βόρειος, δυτικὴ καὶ ἀνατολικὴ πλευρὰ καὶ μέρος τῆς νοτίας, ἦτο ποτὲ κατάγραφος ἐξ ἀξιολόγων τοιχογραφιῶν ἱστορηθέντων εἰς δύο στρώματα, τὸ δεύτερον τῶν ὁποίων καὶ διεσώσαμεν εἰς φωτογραφίας, πρὶν αἱ περισσότεραι τούτων καταστραφοῦν ὀλοσχερῶς.

Ἐπειδὴ αἱ εἰρημέναι τοιχογραφίαι τοῦ δευτέρου στρώματος, ἂν καὶ μεταγενέστεραι, παρουσιάζουν μεγάλον ἐνδιαφέρον, διατρέχουν δὲ τὸν ἄμεσον κίνδυνον νὰ καταστραφοῦν πλήρως λόγῳ καταρρέυσεως τῆς καμαροσκεπάστου ὀροφῆς καὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ὑπ' ὅψιν ναυδρίου, σκοποῦμεν διὰ τῆς παρούσης μονογραφίας νὰ διασώσωμεν αὐτὰς τοῦλάχιστον ἐπὶ τοῦ χάρτου.

Πρὸς τούτοις προβαίνομεν εἰς τὴν μνείαν τῆς διατάξεώς των, ἀναλύοντες καὶ ἐρμηνεύοντες ἐνίας σκηναὶς καὶ δὴ ἐκ τῶν παρουσιαζουσῶν μεῖζον ἐνδιαφέρον ἐξ ἐπόψεως τεχνοκριτικῆς.

2. Περὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ δρα Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ Ἀ ν α - σ τ α σ ί ο υ, Ἡ ξυλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς λεκάνης, τόμ. Α', Ἀθήναι 1952, σελ. 206 κ. ἐξ. Πρὸβλ. J. D u r m, Die Baukunst der etrusker und romer, Stuttgart 1905, σσ. 417-418. W. S a c k u r, Vitruv und die Poliorketiker, Berlin 1925, σελ. 180, σημ. 5. P. G o u c k l e r, Les Basiliques Chretiennes de Tynisie, Paris 1913, πίν. V. D i e h l, Le Tourneau, S a l a d i n, Les monuments Chretiens de Salonique, Paris 1918, πίν. VII καὶ XV.

3. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ Ἀ ν α σ τ α σ ί ο υ, Μνημ. ἔργ., ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 218-219. Πρὸβλ. V. H o f f i e r, Berichte des VI Intern. Kongr. für Archäologie, 1939, σελ. 525.

Α. Η ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΤΟΥ ΝΑ·Ι·ΣΚΟΥ<sup>4</sup>

## 1. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ἱεροῦ βήματος.

Ἐπὶ τῆς κόγχης τοῦ κυρίως ἱεροῦ, διασώζονται συλλειτουργοῦντες οἱ τρεῖς ἱεράρχαι, Βασίλειος ὁ Μέγας, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, με ἀρχιερατικὴν περιβολὴν ἀφανίζουσαν τὰς γραμμάς τῶν σωμάτων των, ἐν θείᾳ ἐξαυλώσει ἰστορούμενοι, κρατοῦντες δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν των ἀνεωγμένα εἰλητάρια, ἐφ' ὧν ἐν κεφαλαίοις γράμμασι ἀναγράφεται:

Εἰς τὸ τοῦ πρώτου	Εἰς τὸ τοῦ δευτέρου	Εἰς τὸ τοῦ τρίτου
Ὁ ΘΙΒ ΒΑΣΙΛΙΑ	Ο ΑΓΙΑ	Ο ΘΙΒ ΙΩ Ο ΧΡ.
	ΓΡΙΓΟΡΙΩ	Ο ΘΕΟΣ Ο
Σ ΔΕΙΣ Α	Ο ΘΕΟΣ Ο	ΘΕΟΣ ΗΜΩΝ
ΞΙΟΣ ΤΩΝ	ἌΤΟΣ Ο ΕΝΑ	Ο ΤΟΝ ΨΡΑΜΣ
ΣΥΝ ΔΕΔΕ	ΓΙΟΙΣ ΑΜΠΑ	ΘΝ ΦΤΟΝ ΤΗΝ
ΜΕΝΩΝ ΤΑΙΣ	ΒΟΜΕΜΟΣ Ο	ΤΡΟΦΙΜ ΤΘ
Σ ΦΗΚΑΙΣ	ΤΡΑΓΙΟΦΟ	ΠΑΝΤΟΣ
ΕΠΘΥΜΙ	ΝΗ ΗΠΟΤΟΝ	ΚΟΣΜΩ ΤΟΝ
ΑΙΣ ΚΕ ΗΔΟ	ΞΕΡΑΦΙΜ	ΚΥΡΙΟΝ ΗΜ
ΝΑΙΣ ΠΡΟΣΕΡ	ΑΝΥΙΜΝΟΥ	ΟΝ ΙΗΣΩΝ
ΧΕΣΤΕ ΗΠΘ	ΜΕΜΟΣ	ΧΡΙΣΤΟΝ
ΣΕΓΙΖΩΝ		
Η ΛΥΤΟΥΡ		
ΓΕΙΝ ΣΟΙ ΒΑΣΙ		
ΛΕΥ ΤΗΣ ΔΟΥ		
ΣΗΣ		

4. Περὶ τῆς εἰς τοὺς ναοὺς ἀγιοκατατάξεως καὶ γενικῶς περὶ τῶν ἀγιογραφικῶν κύκλων, ἄρα Γκητάκου Μιχαήλ, Μαθήματα Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης, Ἔκδοσις Β' μετὰ προσθηκῶν, ἐν Ἀθήναις 1975, σελ. 64 κ. ἔξ.

ἦτοι, εἰς τοῦ ἁγίου Βασιλείου «Οὐδείς ἄξιος τῶν συνδεδεμένων ταῖς σαρκιαῖς ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς προσέρχεσθαι, ἢ προσεγγίξειν, ἢ λειτουργεῖν σοι Βασίλειε τῆς δόξης» ἐκ τῆς εὐχῆς τοῦ Χερουβικοῦ ὕμνου<sup>5</sup>, εἰς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου, «Ὁ Θεός ὁ ἅγιος, ὁ ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενος, ὁ τρισαγίω φωνῇ ὑπὸ τῶν Σεραφεῖμ ἀνυμνούμενος» ἐκ τῆς εὐχῆς τοῦ Χερουβικοῦ ὕμνου<sup>6</sup>. Καὶ εἰς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου «Ὁ Θεός, ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τὸν οὐράνιον ἄρτον, τὴν τροφήν τοῦ παντὸς κόσμου, τὸν Κύριον ἡμῶν καὶ Θεὸν Ἰησοῦν Χριστὸν» ἐκ τῆς εὐχῆς τῆς προθέσεως<sup>7</sup>.

Ἡ πλήρης σοβαρότητος φυσιογνωμία καὶ τῶν τριῶν τούτων ἱεραρχῶν ἁγίων, παρουσιάζει ἱκανὴν πνευματικότητα (Εἰκὼν 1η).

Ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τῆς Ἁγίας Προθέσεως, ἠνεώχθη κόγχη ἔχουσα τὸξον 0,70 ἐκ. καὶ ὕψος 1,20, ἐφ' ἧς ἱστορεῖται ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος ἔχων ὕψος 1,10 ἄνωθεν δὲ ἐντὸς πλαισίου εἰκονίζεται ἑξαπτέρυγος ἄγγελος, πλάτους 0,50, ὅστις καὶ κατέχει τὸ τὸξον μέχρι τῶν γεννήσεων.

Ἐπὶ τῆς θυρίδος μέχρι τοῦ παραθύρου ἀριστερᾶ τοῦ ἱεροῦ, ἱστορεῖται ὁ Ἰησοῦς Χριστός, φέρων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἕνσταυρον φωτοστέφανον μετὰ τῶν ἀποκαλυπτικῶν γραμμάτων ὁ ΩΝ, ἐπὶ μέλανος δὲ πεδίου ἀναγράφεται ἡ συντετμημένη ἐπιγραφή **Ι C Χ Ρ**

Ἐναντι ἱστορεῖται τὸ δράμα τοῦ Ἁγίου Πέτρου Ἀλεξανδρείας, τὸ ὁποῖον συνοδεύει ἡ ἀνορθόγραφος χαρακτηριστικὴ ἐπιγραφή, τῆς ὁποίας ὁ μὲν πρῶτος στίχος ἀναγράφεται «εἰς εὐθύ», ὁ δὲ δεῦτερος «ἐπὶ τὰ λαιά». (ΤΗΣ ΟΥ ΤΟΝ ΧΙΤΟΝΑ ΣΟΤΕΡ ΔΙΥΛΕ, ΕΤΟΥΤΟΣ Ο ΠΑΓΚΑΚΙΣΤΟΣ ΑΡΙΟΣ ΠΕΤΡΕ).

Η C Υ Τ Ο Ν Χ Ι Τ Ο Ν Α Σ Ο Τ Ε Ρ Δ Ι Υ Λ Ε  
Ε Π Ι Τ Α Η Ο Ι Ρ Α Σ Ο Σ Ι Χ Α Χ Ν Α Π Ο Ο Τ Χ Τ Ε

Πρόκειται περὶ παραστάσεως συμβολιζούσης τὴν μειονεκτικότητα τῆς Ἀρειανῆς αἵρέσεως.

Ἐπὶ τῆς ἐπιτομῆς τμῆμα κοσμήτου μετ' ἐπικλινούσας ἐπιφανείας ἐγχρωμον μετὰ φυτικὴν διακόσμησιν τὸ κέντρον τῆς ὁποίας κατέχει ἀχλαδοειδῆς καρπός.

Ἐπὶ τῆς καμάρας εἰκονίζεται ἑξαπτέρυγον, ἐνῶ ἐπὶ τῶν παραστατῶν

5. Τρεμπέλα Παναγιώτου, Λειτουργικόν, ἔκδοσις Β', Ἀθήναι 1964, σελ. 74.

6. Αὐτόθι, σελ. 50.

7. Τρεμπέλα Παναγιώτου, Αἱ τρεῖς λειτουργίαι κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας, Ἀθήναι 1935, σελ. 17-18. Πρβλ. Παπαγιάννη Κων/τινοῦ, Λειτουργικὴ - Τελετουργικὴ, Ἀθήναι 1973, σελ. 221.

τοῦ τόξου, ἀριστερᾶ μὲν ἱστορεῖται **Ο ΑΓΙΟΣ ΕΛΕΦΘΕΡΙΟΣ**,

ὅστις παρίσταται ἐν ἀρχιερατικῇ περιβολῇ, εὐλογῶν διὰ τῆς δεξιᾶς, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατῶν ἑσταχωμένον καὶ πεποικιλμένον διὰ σταυροῦ καὶ πολυτίμων λίθων Θεῖον εὐαγγέλιον, δι' οὗ «Θεογνωσίας νόμασιν τὴν κτίσιν πᾶσαν κατήρδευσεν» (Εἰκῶν 2α), δεξιᾶ δὲ εἰκονίζεται ὁ

**ΑΓΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛ ΣΙΝΑΔΟΥ**, κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ κάτω μέρους ἐπικεχρισμένου δι' ἀσβεστοκονιάματος.

Εἰρήσθω ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος, ἤκμασε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ εἰκονομάχου Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου, ἐγεννήθη δὲ εἰς Συννάδα, εἰς τὸν θρόνον τῶν ὁποίων ἀνεβιβάσθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ταρασίου. (Ἡ ἀγία τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία τιμῶσα τὸν ἐν κινδύνους ἀπροσμάχητον τοῦτον βοηθὸν καὶ ἐν Ἱεράρχαις θαυματουργὸν Θεῖον ποιμένα, τὸν κατέταξε μεταξύ τῶν Ὁμολογητῶν καὶ Ὁσίων).

Μεταξὺ τῶν δύο τούτων Ἁγίων, ἱστορεῖται ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου, διαστάσεων 0,31 × 0,24.

Δεξιᾶ τῆς κόγχης ἱστορεῖται ὁ Ἅγιος Σπυρίδων διαστάσεων 1,05 × 0,63 (Εἰκῶν 3η). Ὁ Ἅγιος οὗτος, ὁ ὁποῖος φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸ χαρικτηριστικὸν κάλυμμα, εἶναι ἐνδεδυμένος δι' ἀρχιερατικῆς περιβολῆς καὶ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς εὐλογεῖ διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ ἑσταχωμένον Εὐαγγέλιον. Ἡ τοιχογραφία αὕτη συνοδεύεται ὑπὸ τῆς ἀνορθογράφου ἐπιγραφῆς:

**Ο ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΟΥ**

Ἡ ἐκλάμπουσα εἰς τὸν βίον του καὶ εἰς τὴν ποιμαντικὴν δρᾶσιν του ἀγιότης, ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ ἱστορήσαντος αὐτὸν ἀρκούντως ἐπιτυχῶς.

Εἰς τὴν δευτέραν ζώνην τῆς κόγχης, δεξιᾶ, ἱστοροῦνται δύο ἄγγελοι, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος κρατεῖ ἅγιον ποτήριον, ὁ δὲ ἕτερος κύπτει πρὸ τοῦ πρὸ αὐτοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἔχει θέσει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀγγέλου καὶ τὰς δύο αὐτοῦ χεῖρας. Ὁ Χριστὸς βασιλεὺς τῆς δόξης, παρίσταται φέρων στέφανον καὶ ἑνσταυρον φωτοστέφανον, μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ὁ ΩΝ ἐπὶ τῶν οὐρανῶν, ὑπεράνω δὲ τούτου ἕτερος ἄγγελος συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς:

**ΜΙΣΣΑ ΓΟΗΑ** (Μυσταγωγία)

Ἄριστερᾶ ἄνω τῆς κόγχης ἐπὶ τῆς δευτέρας ζώνης ἱστορεῖται καὶ πάλιν ὁ Χριστὸς μετὰ ἐνσταύρου φωτοστέφανου, κρατῶν εἰς τὰς χεῖρας του δικηρο-τρίχηρα, ἄνωθεν δὲ τῆς κεφαλῆς Του ἡ ἐπιγραφὴ:

**ΗΘΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ** (Ἡ θεία Λειτουργία)

## 2. Αἱ τοιχογραφίαι τῆς βορείου πλευρᾶς.

Αἱ τοιχογραφίαι τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ κυρίως ναοῦ ὑποδιαιροῦνται εἰς τρεῖς ζώνας.

Εἰς τὴν πρώτην ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος πρὸς τὴν δυτικὴν πλευράν, κατὰ σειρὰν ἱστοροῦνται:

1) Πέντε ὀλόσωμοι ἅγιοι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο πρῶτοι διασώζονται μέχρι τοῦ στήθους, διότι τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος καλύπτεται δι' ἀσβεστοχρίσεως.

Οἱ τρεῖς ἕτεροι ἅγιοι πρὸς τὰ ἀριστερᾶ, διακρίνονται μέχρι τοῦ στήθους, τοῦ λοιποῦ σώματος κρυπτομένου ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρως τοποθετηθέντων στασιδίων.

Ἐκ τούτων, πρῶτος εἶναι ὁ ἅγιος Θεόδωρος ὁ Τύρων, ὅστις διὰ τῆς δεξιᾶς κρατεῖ δόρυ ἐνῶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἀσπίδα. Ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἐπιζωγράφησις καλύπτει τὸ ἦμισυ τοῦ φωτοστεφάνου, τὸ πρόσωπόν του ἐν μέρει εἶναι κατεστραμμένον δι' ὀριζοντίων χαραγμῶν, τὸ δὲ στήθος του καλύπτει φωλιδωτὸς θώραξ.

Ἄριστερᾶ τούτου ἱστορεῖται, ὁ συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς:

Θ Ε Ο Δ Ω Ρ Ο Σ Ο Σ Τ Ρ Α Τ Η Λ Α Τ Η Σ

Ἀμφότεροι οἱ περιγραφόμενοι ἅγιοι, ἱστορήθησαν ἐπὶ βαθέος κυανοῦ κάμπου, χωρίζονται δὲ τῶν παρακειμένων, δι' ἐρυθρᾶς ταινίας, περικλειομένης διὰ λεπτοῦ λευκοῦ περιγράμματος ἐκατέρωθεν καὶ κατέχουσι μετὰ τοῦ πλαισίου μῆκος 1,03 ἐκ. τὸ δὲ ὄρατόν ὕψος των ἀνέρχεται εἰς 0,50 ἐκ.

Ἄπαντες οἱ προαναφερθέντες ἅγιοι, παρὰ τὴν λαϊκὴν τεχντροπίαν των καὶ παρὰ τὴν τυπικότητα τῆς στάσεώς των, δὲν στεροῦνται οὔτε πλαστικοῦ αἰσθήματος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν οὔτε ἀκριβείας εἰς τὸ σχέδιον. (Εἰκῶν 4η).

Ἡ παράπλευρος τοιχογραφία εἰκονίζει τὸν ἅγιον Κοσμάν, ὅστις διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ λαβίδα κεκαλυμμένην ἀπολήγουσαν εἰς σταυρόν. Οὗτος εἰκονίζεται κατὰ μέτωπον καὶ ἡ κεφαλὴ του περιβάλλεται διὰ φωτοστεφάνου, εἶναι δὲ ἐνδεδυμένος δι' ἐρυθρᾶς χλαμύδος. Παραπλευρῶς αὐτοῦ εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Δαμιανός, ὁ ὁποῖος κρατεῖ ἐπίσης καλυμμένον τὸν σταυρὸν τοῦ μάρτυρος, εἶναι δὲ ἐνδεδυμένος δι' ἐνδύματος βενέτου χρώματος. Ἀμφότεραι αἱ τοιχογραφίαι αὗται τῶν ἁγίων Κοσμά καὶ Δαμιανοῦ, καταλαμβάνουν ὕψος 0,56 ἐκ. καὶ μῆκος 0,92 ἐκ. Ἡ εἰς τὰς μορφὰς τῶν προαναφερθέντων ἁγίων Ἄναργύρων καλωσύνη εἶναι ἀρκούντως ἐκδηλος, εἰς δὲ τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου των εἶναι κατάδηλος ἡ προθυμία πρὸς ἐπίσκεψιν καὶ ἴασιν δωρεὰν τῶν πασχόντων σωματικῶς καὶ ψυχικῶς.

Οἱ δύο οὗτοι ἅγιοι ἱστορήθησαν εἰς ἀντικατάστασιν τῶν εἰς τὸ πρῶτον στρώμα φιλοτεχνηθέντων ἁγίων Εὐσταθίου καὶ Μερκουρίου, τῶν ὁποίων διακρίνονται τὰ μέτωπα, τμήμα τῶν φωτοστεφάνων των καὶ τῶν δοράτων των (Εἰκῶν 5η).

Ὁ τελευταῖος πρὸς τὸ παράθυρον, πέμπτος κατὰ σειράν ἀπὸ τῆς θύρας τῆς προθέσεως ἅγιος, εἶναι ἐπίσης ἰατρός, ὅπως καὶ οἱ δύο προηγούμενοι, ὁ ἱαματικὸς Παντελεήμων, ὅστις ἔχει νὰ τοιχογραφηθῇ εἰς μῆκος 0,50 ἕκ. Οὗτος κρατεῖ λαβίδα καὶ πρὸ τοῦ στήθους διὰ τῆς ἐτέρας χειρὸς τὸ κιβωτίδιον τῶν φαρμάκων, τὸ δὲ πρόσωπόν του ἐν μέρει εἶναι κατεστραμμένον καὶ ἐν μέρει κεκαλυμμένον δι' ἐπιχρισμάτων. Παρ' ὅτι τὸ πρόσωπόν του εὕρισκεται εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν, ἐν τούτοις δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ τεχνίτης τῆς περὶ τῆς ὁ λόγος τοιχογραφίας ἀρκούντως ἀποδίδει τὴν χαρακτηρίζουσαν τὸν ἅγιον τοῦτον καὶ δι' ἔργων ἐκδηλωθεῖσαν ὀλόψυχον πίστιν του (Εἰκῶν 6η).

ἉΓΙΟΣ ΔΕΞΙΑΣ Ο ΜΕΛΕΤΙΟΣ

2) Ἐπὶ τοῦ τόξου τοῦ παραθύρου ἱστοροῦνται, ἀριστερᾶ ὁ ἅγιος Βάκχος, δεξιᾶ ὁ ἉΓΙΟΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ (ἅγιος Μελέτιος),

ὑψηλότερον ὁ ἉΓΙΟΣ ΜΟΔΕΣΤΟΣ (ἅγιος Μόδεστος),

τὸ δὲ τύμπανον τοῦ παραθύρου κοσμεῖται διὰ τριπλῶν γραμμῶν καὶ ρόδων.

3) Ἐν συνεχείᾳ εἰκονίζονται:

α) ὁ ἉΓΙΟΣ ΣΕΒΗ(ΡΙΑ)ΜΟΣ (ἅγιος Σεβηριανός) μετὰ εἰλητοῦ εἰς τὰς χεῖρας.

β) ὁ ἉΓΙΟΣ ΕΥΘΙΜΙΟΣ (Εἰκῶν 7η).

γ) ὁ ἉΓΙΟΣ ΑΡΣΕΝΙΟΣ ἈΡΣΕΝΙΟΣ ὁ ὁποῖος, διὰ τῆς δεξιᾶς κρατεῖ περιτετυλιγμένον εἰλητὸν καὶ ἀπὸ τοῦ καρποῦ τῆς ὁποίας κρέματα κομβοσχοίνιον ἀπολῆγον εἰς σταυρόν.

δ) Η ΟΣΙΑ ΜΑΡΙΑ

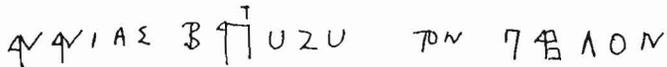
καὶ ε) Ο ἉΓΙΟΣ ΖΩΣΙΜΟΣ (ἄβας Ζωσιμᾶς) κοινωνῶν τὴν ὄσιαν Μαρίαν.

Αἱ ἀνωτέρω πέντε τοιχογραφίαι καταλαμβάνουν ὕψος ἀπὸ τῶν στασιδίων μέχρι τῆς ταινίας 0,69 ἐκ. καὶ μῆκος 2,14 ἐκ., εἰς ὅλας δὲ τὰς τοιχογραφίας αὐτάς, τὰ χαρακτηριστικὰ ἀποδίδονται ἄνευ ὑπερβολῆς τινός, ὁ δὲ φωτισμός των παρουσιάζει κάποια ἀδρότητα (Εἰκὼν 8η).

Εἰς τὴν δευτέραν ζώνην ἱστοροῦνται:

1) Ὁ ἅγιος Χαράλαμπος, διαστάσεων  $1,27 \times 1,07$ , ὁ ὁποῖος ὅμως ἄνω ἀριστερᾶ καλύπτεται ὑπὸ τοῦ τέμπλου. Παρὰ ταῦτα ὅμως διακρίνεται ἐν γεροντικῇ ἡλικίᾳ μὲ στολὴν ἱερέως καὶ ἔκφρασιν ἀρρήτως ποιμαντικῆν.

2) Ὁ Εὐαγγελισμὸς  διαστάσεων  $1,27 \times 1,37$  ἐκ. μέχρι τῆς κλειδὸς τοῦ παραθύρου. Ἡ σκηνὴ αὕτη ἀρκούντως λαϊκῆς τεχνοτροπίας ἔχει καὶ τινα ἐπίδρασιν ἐκ τῆς Δυτικῆς Τέχνης διότι ὁ πρὸ τῆς Θεοτόκου εἰκονιζόμενος ἀρχάγγελος διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ κρῖνον. Τὸ πρόσωπόν του εἶναι εἰργασμένον ἄνευ πλαστικῆς τινος λεπτότητος σχεδίου καὶ φωτοσκιάσεως. Ἀσθενὲς πλαστικὸν αἰσθημα παρουσιάζει τὸ πρόσωπον τῆς Παρθένου Μαρίας. Προφανῶς δὲ ὁ ἀγιογράφος εἶχε ὡς πρότυπον ἔργον ἐπαρχιακῆς προελεύσεως.

3) ὁ 

(Ἀνανίας βαπτίζει τὸν Παῦλον), διαστάσεων  $1,23$  ἐκ. ὕψος καὶ μῆκος ἄνω  $1,20$  ἐκ. καὶ κάτω  $0,50$  ἐκ. (Εἰκὼν 9η).

4) Ὁ Χριστὸς δίδων τὰς κλεῖς τοῦ παραδείσου εἰς τὸν Πέτρον, ὅστις γονυπετῆς τὰς παραλαμβάνει παρόντων καὶ τῶν συμμαθητῶν του. Ἡ τοιχογραφία αὕτη συνοδεύεται καὶ ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς:

Ο Σ Α ΑΝ Δ Ε Σ Ι Τ Η Ι Ε Π Ι Η Σ Ε Σ Ε Δ Ε Μ Ε  
Μ Α Ε Ν Τ Ο Χ Ρ Α Μ Ο  
Κ Σ Ο Σ Α Α Ν Λ Ι Σ Ε Τ Ε Ε Ζ Ε Λ Η  
Μ Ε Ν Α Ε Ν Τ Ο Χ Ρ Α Μ Ο

5) Η Σ Ι Ν Α Ξ Ι Σ Τ Ο Ν Α Ρ Χ Α Γ Γ Ε Λ Ο Ν , διαστάσεων ὕψος  $1,20$  ἐκ. καὶ πλάτους  $1,18$  ἐκ. (Εἰκὼν 10η).

6) Η Σ Ι Ν Α Ξ Ι Σ Τ Ο Ν Α Π Ο Σ Τ Ο Λ Ο Ν διαστάσεων, μῆκος  $1,25$  ἐκ. καὶ ὕψους  $1,28$  ἐκ. (Εἰκὼν 11η).



7) Ο ΑΓΙΩ

ΣΙΜΕΩΝ

πλάτους 0,32 ἐκ. καὶ ὕψος 1,28 ἐκ. (Εἰκὼν 12η).

Ο ΣΤΥΛΙ

ΤΗΣ

8) Εἰς τὸ τέλος τῆς βορείου πλευρᾶς, ἱστοροῦνται δύο ομάδες προσώπων, ἐξ ὧν ἄνωθεν τῆς ἀριστερᾶς ομάδος ἡ ἐπιγραφή:

ΜΑΞΙΜΙΑΝΟΣ ΚΕ ΔΙΟΚΛΗΤΙΑ  
ΝΟΣ

ἄνω δὲ τῆς δεξιᾶς πολυπληθοῦς ομάδος ἡ ἐπιγραφή:

ΨΕΤΙΚΟ ΚΑΛΟΓΙΡΙ  
ΚΕ ΟΙΕ ΧΟΜΤΕΣ ΦΙΛΑΡΓΙΡΙ

Ἀπασαί αἱ ἀνωτέρω τοιχογραφίαι διασώζονται εἰς τὰ κατακόρυφα σημεῖα τοῦ ναυδρίου, ὑπεράνω δὲ τοῦ κοσμήτου ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ κυλινδρικοῦ θόλου ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου εἰς τὸ βάθος τοῦ ἱεροῦ βήματος.

Εἰς τὴν τρίτην ζώνην ἱστοροῦνται ἄνω τοῦ κοσμήτου καὶ ἐκ τοῦ ἱεροῦ βήματος πρὸς τὴν δυτικὴν πλευράν:

1) Ἡ ψηλαφίσις τοῦ Θωμᾶ, διαστάσεων 1,63 × 1,07 ἐκ. Πρὸ ἀρχιτεκτονήματος ὁ Ἰησοῦς ὑψώνει τὴν δεξιᾶ καὶ ἀφήνει τὸν Θωμᾶν νὰ θέσῃ τὸν δάκτυλόν του εἰς τὸν τύπον τῶν ἤλων, ὅπισθεν δὲ τοῦ ἀποστύλου τούτου, παρίστανται οἱ συμμαθηταί του, παρακολουθοῦντες ἕκαστος κατὰ διάφορον τρόπον. Αἱ σκηναὶ αὗται παρουσιάζουν μείζονα λαϊκὴν τεχνοτροπίαν. Ὡσαύτως ἡ στάσις τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸ θέμα τῆς ψηλαφίσεως τοῦ Θωμᾶ εἶναι ἀδεξία, ἀντινατουραλιστικὴ ἢ κεφαλὴ τοῦ ψηλαφοῦντος μαθητοῦ εἰς τὴν αὐτὴν σύνθεσιν καὶ τέλος ἐκδηλὸς ἢ λαϊκὴ τεχνοτροπία εἰς τὴν σκηνὴν τῆς συνάξεως τῶν Ἀρχαγγέλων (Εἰκὼν 13η).

2) Ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ διαστάσεων 1,10 × 1,78 ἐκ. Ὁ νικητὴς τοῦ Ἄδου Χριστὸς χάριν ἐξάρσεως εἰκονίζεται εἰς κλίμακα πολὺ μεγαλυτέραν τῶν λοιπῶν προσώπων τῆς σκηνῆς. Ἐνταῦθα δὲν παρίσταται κρατῶν διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς μέγαν Σταυρὸν καὶ διὰ τῆς ἄλλης ἀνεγείρων τὸν ἐκ σαρκοφάγου ἐξερχόμενον Ἀδάμ, ἀλλὰ κατὰ τὸν μεταγενέστερον τύπον, καθ' ὃν ὁ Χριστὸς αἶρει δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τοὺς πρωτοπλάστους<sup>8</sup>. Οὐδὲ εἰς τὴν ἡμετέραν

8. Γ κ η τ ά κ ο υ Μ ι χ α ή λ, Ἡ εἰς Ἄδου ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ ἐξ ἐπόψεως ἀγιογραφικῆς. Εἰς Α' τόμον Β' ἐκδόσεως ἐγκυκλοπαιδείας Ἑλλάδος, ἐν Ἀθῆναις 1976, σελ. 504.

σκηνήν παρίσταται ἡ ἑνωρὶς ἐμφανισθεῖσα προσθήκη ἐκ τῶν ἀποκρύφων Εὐαγγελίων τοῦ Νικοδήμου τῆς προσωποποιήσεως τοῦ ἄλυσοδέτου Ἄδου, τὸν ὁποῖον πατεῖ ὁ Χριστός, ὅπως βλέπομεν εἰς τὸ ὠραῖον ψηφιδωτὸν τῆς παρὰ τὰς Ἀθήνας Μονῆς Δαφνίου καὶ ἀλλαχοῦ. Εἰκονίζονται ὅμως τὰ χιαστὶ τεθειμένα θυρόφυλλα τῆς πύλης τοῦ νικηθέντος Ἄδου, ὅπως ἰδιάζει εἰς ἀπλοποιημένας σκηνάς τοῦ θέματος<sup>9</sup>. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ σημειοῦμεν, ὅτι κατὰ τὴν Παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν ἀρχικῶς, ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον εἰκονίζετο συμβολικῶς διὰ τῆς σκηνῆς τοῦ ἐξερχομένου ἐκ τῆς κοιλίας τοῦ κήτους Προφήτου Ἰωνᾶ. Ἀπὸ τοῦ Β' ὅμως αἰῶνος ἡ συμβολικὴ αὕτη σκηνὴ ἱστορήθη εἰς τὰς κατακόμβας τῆς Ἀγίας Πρισκίλλης καὶ τοῦ Ἁγίου Καλλίστου εἰς Ρώμην, ἑνωρὶς δ' ἤρχισε νὰ γίνεται περισσότερον σύνθετος. Εἰς συνθετοτέρας σκηνάς τοῦ θέματος ἐκατέρωθεν τοῦ Χριστοῦ εἰκονίζονται οἱ προφητάνακτες Δαυὶδ καὶ Σολομὼν ἐπικεφαλῆς ὀμίλου Ἁγίων καὶ ὁ Ἁγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος ἐπὶ κεφαλῆς ἐτέρου ὀμίλου. Ἀπὸ δὲ τοῦ 15ου αἰῶνος, τὸν Πρόδρομον συνοδεύουν ὁ προφήτης Ζαχαρίας κ.ἄ. (Εἰκὼν 14η)<sup>10</sup>.

3) Ὁ ἐπιτάφιος θρῆνος, διαστάσεων 1,04 × 1,18 ἐκ. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος εἰκονίζεται ἐξαπλωμένος ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ ἐπὶ ὀθόνης, φέρων ἐπὶ τῆς ὀσφύος του τὸ περίζωμα, τὸ ὁποῖον ἔφερε καὶ ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ. Τὴν ὀθόνην αὐτὴν κρατοῦν ἐκ τῶν δύο ἄκρων ὁ γενειοφόρος Ἰωσήφ καὶ ὁ Νικόδημος, τὴν ἐναποθέτουν δὲ ἐπὶ ὀρθογωνίου μαρμαρίνου ὑποβάθρου, ἢ πρὸς τὰ ἔξω μακρὰ πλευρὰ τοῦ ὁποίου κοσμεῖται ὑπὸ περιτέχνου Σταυροῦ. Ἡ Θεοτόκος κύπτουσα πλήρης πόνου καὶ μητρικῆς τρυφερότητος ἀσπάζεται τὴν ἀριστερὰν παρειὰν τοῦ γλυκυτάτου ἑαρός Της καὶ τέκνου Της, τὴν ὁποίαν καλύπτει διὰ τῆς δεξιᾶς παρειᾶς Της<sup>11</sup>. Ὁ Ἰωάννης πλήρης ὀδύνης ἀνασηκώνει τὴν χεῖρα τοῦ διδασκάλου του, τὴν ὁποίαν εὐλαβῶς ἀσπάζεται<sup>12</sup>. Ὅπισθεν τοῦ Ἰωάννου συσπειροῦνται τρεῖς Μυροφόροι γυναῖκες, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη ἡ Μαγδαληνὴ, ὑψώνει πλαγίως καὶ πρὸς τὰ ἄνω ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας τῆς ἐκδηλοῦσα οὕτω τὴν ἄφατον λύπην τῆς. Αἱ δύο ἄλλαι σφογγίζουσιν ἐκ τῶν δακρύων τὸν δεξιὸν ὀφθαλμὸν των. Εἰς τὸ βάθος τῆς ὄλης σκηνῆς ἱστοροῦνται οἰκήματα.

9. G. Millet, *Monuments de l' Athos, Les Peinture*, Paris 1922. Πρβλ. Γεωργίου καὶ Μαρίας Σωτηρίου, *Εἰκόνες τῆς Μονῆς Σινᾶ*, τόμ. Α' (Εἰκόνες), Ἀθήναι 1956, τόμ. Β' (Κείμενον), Ἀθήναι 1958. Πρβλ. W. Felicetti - Lievenfels, *Geschichte der Byzantinischen Ikonenmalerei*, Lausanne, 1956.

10. Γκητάκου Μιχαήλ, *Μνημ. ἔργ.*, ἐνθ. ἄνωτ. Πρβλ. προαναφερθέντα ἔργα τῶν Millet, Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου καὶ Felicetti.

11. Περὶ τοῦ Θρήνου τῆς Θεοτόκου, ὅρα τὴν δευτέραν παραλλαγὴν τοῦ Ἀποκρύφου Εὐαγγελίου τοῦ Νικοδήμου. Tischen dorf, *Evangelia Apocrypha*, Leipzig 1853. Acta Pilati Κεφ. XI, σελ. 292.

12. Tischen dorf, *Μνημ. ἔργ.*, ἐνθ. ἄνωτ. I, Β. Κεφ. X, 4.

Περὶ τοῦ ἀγιογραφικοῦ τούτου θέματος παρατηροῦμεν ἐν ὀλίγοις τὰ ἐξῆς: Ὁρθῶς ὁ Weitzmann παρετήρησεν ὅτι ἡ σκηνὴ αὕτη εἶναι ἀπότοκος τοῦ θέματος τοῦ ἐνταφιασμοῦ<sup>13</sup>. Ὁ καθηγητὴς Ἄν. Ὁρλάνδος προσφυῶς συμπλήρωσε, ὅτι τὸ θέμα αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται ρητῶς ὑπὸ τῶν Εὐαγγελίων, ἄτινα κάμνουσι μνεῖαν μόνον τοῦ ἐνταφιασμοῦ, πρὸς τὴν σύνθεσιν ὅμως τοῦ ὅποιοι ὁ θρῆνος παρουσιάζει πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα<sup>14</sup>, ἔφερε δὲ ὡς παράδειγμα εἰκόνα τοῦ ἐνταφιασμοῦ ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως τῶν Μεσσαλῶν τῆς Δ. Κρήρης<sup>15</sup>. Ἡ ἐν τῷ ἡμετέρῳ ναῦσκῳ ὅλη σκηνὴ δεικνύει ρεαλιστικῶς τὴν συγκεκριατημένην πλὴν μεγίστην λύπην τῶν ἱστορουμένων προσώπων (Εἰκῶν 15η).

4) Ἡ σταύρωσις, διαστάσεων  $1,48 \times 1,00$  ἐκ. Ἡ σκηνὴ αὕτη οὐδὲν τὸ ἀξιώλογον παρουσιάζει εἰμὴ μόνον ἔκδηλον λύπην, ἢ ὅποια ἀρκούντως ἐπιτυχῶς ἀποδίδεται εἰς τὰς μορφὰς τῆς τε Θεοτόκου καὶ τῶν Μαθητηρίων (Εἰκῶν 16η).

5) Ὁ Ἰησοῦς αἵρων τὸν σταυρόν, διαστάσεων  $1,40 \times 1,00$  ἐκ. (Εἰκῶν 17η) καὶ

6) Οἱ τρεῖς παῖδες ἐν τῇ καμίνῳ<sup>16</sup>, διαστάσεων  $1,40 \times 1,12$  ἐκ. Οἱ τρεῖς παῖδες, Ἀνανίας, Ἀζαρίας καὶ Μισαήλ εἰκονίζονται ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ κάτω εἰς μίαν σειρὰν ἐντὸς σαρκοφαγοειδοῦς καμίνου φλεγομένης. Τὰ νεανικὰ καὶ ὅλως ἀτάραχα πρόσωπά των περιβάλλον φωτοστέφανοι. Δύο δῆμιοι τροφοδοτοῦν τὴν πυρὰν ἐνῶ ὕπισθεν τῶν τριῶν παιδῶν Ἄγγελος ἀπλώνει πλαγίως ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας του εἰς ἔνδειξιν μεταβολῆς τῆς φλόγας εἰς δρόσον. Παρὰ τὸ λαϊκὸν τῆς ὅλης τεχνικῆς τῆς σκηνῆς ταύτης, ὑπάρχει κάποια ρυθμικὴ ἐναλλαγὴ προερχομένη ἐκ τῶν στάσεων τῶν εἰκονιζομένων προσώπων καὶ ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ χρώματος τῶν ἐνδυμάτων των. Τὰ νεανικὰ πρόσωπα τῶν τριῶν παιδῶν ἀποδίδονται μετὰ τινος ἀπλουστευμένου ζωγραφικοῦ τρόπου, πρᾶγμα τὸ ὅποιον δὲν παρατηροῦμεν εἰς τὰ πρόσωπα τῶν δύο δημίων (Εἰκῶν 18η).

13. K. Weitzmann, ἐν Essays in Honour of E. Panofsky, New York 1961. Theorigin of the Threnos, σελ. 476 κ. ἐξ.

14. Ὁρλάνδου Ἀναστασίου, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ αἱ Βυζαντινὰ τοιχογραφαί τῆς Μονῆς τοῦ Θεολόγου Πάτμου. (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. ΚΗ' (1970), ἐκ τοῦ κληροδοτήματος Γεωργίου Θ. Φωτεινοῦ), Ἐν Ἀθήναις 1970, σελ. 234.

15. Αὐτόθι, ὑποσημείωσις 1. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Δυτικῆς Κρήτης, ἐν Α.Β.Μ.Ε., τόμ. Η', τεῦχος Β', Ἀθήναι 1955-1956, σελ. 162.

16. H. O m o n t, Miniatures de la Bibl., Nat. πίν. LVII.

### 3. Αἱ τοιχογραφίαι τῆς νοτίου πλευρᾶς.

Ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης, ἡ ὁποία κατέρρευσε, καὶ ἐπὶ τοῦ πρώτου ἀριστερᾶ τόξου τῆς τυφλῆς ἀψίδος τοῦ διασώζεται μόνον ἡ τοιχογραφία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, καταλαμβάνουσα τόξον μὲ ἀκτῖνα 0,86 ἐκ.

### 4. Αἱ τοιχογραφίαι τῆς δυτικῆς πλευρᾶς.

Ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ ὑπὲρ τοῦ τόξου τῆς θύρας παρίσταται ὁ Ἰησοῦς, τύπου μεγάλης βουλῆς ἀγγέλου, ἐπὶ δὲ τοῦ περιβάλλοντος τὴν κεφαλὴν Του φωτοστεφάνου, ἀναγράφονται τὰ ἀποκαλυπτικά ψηφία ὁ ΩΝ.

Ὁ Χριστὸς εἰκονίζεται ἐπὶ κυανοῦ κάμπου ἔχων ἐκτεταμένας τὰς χεῖρας του καὶ εὐλογεῖ τοὺς εἰσερχομένους, φορῶν χιτῶνα ὀλόλευκον καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐρυθρᾶν χλαμύδα.

Ἡ ἀντιξ τοῦ τόξου φέρει τὴν γνωστὴν ἐρυθρᾶν διαχωριστικὴν ταινίαν καὶ κάτω αὐτῆς ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Χριστοῦ τὴν ἐπιγραφὴν<sup>17</sup>:

ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΒΟΥΛΗΣΟΥ ΤΟΝ ΑΓΓΕΛΟΥ

Ἐπὶ τοῦ τόξου τοῦ ἀριστεροῦ παραθύρου, δεξιᾶ εἰκονίζεται ὁ

ΑΓΙΟΣ ΤΡΥΦΩΝ, ἀριστερᾶ δὲ δυσδιάκριτος ἅγιος.

Ἐπὶ τῆς πυλίδος δεξιᾶ τῆς δυτικῆς εἰσόδου, ἱστορεῖται ὁ ἅγιος Ἀρέθας (Εἰκὼν 19), ἐπὶ δὲ τοῦ τόξου διασώζεται ἐν ἐρυθρὸν πτερόν, εἰς ὃ ἔχει ἱστορηθῆ ὁ μέγας ἀρχιερεὺς ὡς μεγάλης βουλῆς ἀγγελος, εἰς νεαράν ἡλικίαν καὶ πτερωτὸς εἰς τύπον ἀγγέλου, κατὰ τὴν προφητείαν τοῦ προφήτου Ἡσαίου καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Μεγάλης Βουλῆς ἀγγελος<sup>18</sup>.

Ὑπεράνω τῆς προαναφερθείσης τοιχογραφίας, εἰκονίζεται πολυσύνθετος ἡ σκηνὴ τῆς δευτέρας παρουσίας καὶ κολάσεως (Εἰκόνες 20ή, 21η, 22α, 23η).

### 5. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Νάρθηκος.

Ἐπὶ τῆς βορείου τυφλῆς ἀψίδος καὶ ἐπὶ τοῦ τυμπάνου τῆς, διασώζεται τοιχογραφία μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς: Θ Α Π Α C Α. Εἰκονίζεται δηλ. ἡ θάλασσα ὑπὸ μορφήν γυναικός, ἥτις ἴσταται πλησίον πλοίου καὶ γύρω αὐτῆς ἰχθύες. Ὑπεράνω ταύτης διὰ γραμμῆς προφανῶς ὑποδηλοῦσης τὴν ξηράν, εἰκονίζονται διάφορα θηρία.

17. Γ κ η τ ᾱ κ ο υ Μ ι χ ᾱ ῆ λ, Μ ν η μ. ἔργ., ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 98.

18. Αὐτόθι, σ. 94-107.

## 6. Αἱ τοιχογραφίαι τῶν βημοθύρων τοῦ τέμπλου.

Ἐπὶ τοῦ ξυλίνου διαφράγματος, τοῦ χωρίζοντος τὸν νάρθηκα ἐκ τοῦ κυρίως ναοῦ, ἔχουν τοποθετηθῆ δύο ξύλινα βημόθυρα, ἀποτελοῦντα ζευγος, τὰ ὁποῖα προηγουμένως εἶχον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοποθετηθῆ ἐπὶ παλαιότερου τέμπλου.

Τὰ δύο ταῦτα βημόθυρα περικλείουσιν διὰ πολυτελοῦς πλαισίου τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου κατανεμημένον εἰς δύο παραστάσεις, μὲ τὸν ἀρχάγγελον Γαβριὴλ ἐπὶ τοῦ ἀριστερᾶ τοποθετημένου βημοθύρου καὶ τὴν Παναγίαν Παρθένον ἐπὶ τοῦ δεξιᾶ τοποθετημένου, ὅπως ἀκριβῶς πολλάκις συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ ἁγίου Ὁρους καὶ εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Π. Σερβίας<sup>19</sup> (Εἰκῶν 24η).

Καθ' ὅμοιον τρόπον ἔχει κατανεμηθῆ ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου, εἰς τοιχογραφίαν ἐκατέρωθεν τῆς κόγχης τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν κοινότητα Πιτυδῶς τῆς νήσου Χίου.

Ἀριστερᾶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή Ο.Ε. (ΥΑΓΓΕ, ὅπισθεν δὲ αὐτοῦ οἶκημα βαμμένον δι' ἐρυθροῦ χρώματος.

Ἐπὶ τοῦ ἐτέρου βημοθύρου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή ΙΣΜΟΣ, συνέχεια αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἐτέρου βημοθύρου ταιούτης.

Ἡ Παναγία ἴσταται ὀρθῆ καὶ κρατεῖ ρόκαν εἰς τὰς χεῖρας Τῆς. Τὸ πλαίσιον εἰκονίζει ἀψίδα πλουσίως κοσμημένην, στηριζομένην ἐπὶ κιονίσκων πλεκτῶν, ἐπιστεφομένων διὰ κιονοκράνων. Ἡ ἄνω ἀπόληξις τῶν βημοθύρων σχηματίζει ἀέτωμα, κοσμημένον μὲ φυτικὴν διακόσμησιν ἐκ φύλλων καρπῶν ἀμπέλου νῦν κεχρυσωμένων.

Ἐκαστὸν βημόθυρον ἔχει πλάτος 0,23 ἐκ., μέγιστον ὕψος 0,57 ἐκ. καὶ ἐλάχιστον 0,44 ἐκ.

## 7. Αἱ τοιχογραφίαι τῆς καμαροσκεπᾶστου στέγης.

Ἐπὶ τοῦ καλύπτοντος τὸ ναῦδριον τόξου καὶ ὑπεράνω τῶν τριῶν παίδων, διασώζεται μορφή ἁγίου, πυργοειδῆς ὑψηλὸν οἶκημα καὶ πρὸ αὐτῶν στέγη ἐτέρου οἴκηματος.

Τὸ κέντρον τῆς καμάρας, κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς κλειδῶς ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, κατέχει κύκλος ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἱστορεῖται ὁ Παντοκράτωρ μετὰ φωτοστεφάνου εὐλογῶν. Περὶ τὸν κύκλον τοῦ Χριστοῦ, ἐντὸς μικροῦ κυκλικοῦ δακτυλίου, εἰκονίζεται ὁ ζωδιακὸς κύκλος ἐπὶ τοῦ ὁποίου σώζονται

19. Ὁ ρόλανδου Ἀναστασίου, Α.Β.Μ.Ε., τόμ. Θ', Ἀθήναι 1961, σελ. 90, 103.

διαχωριζόμενα δι' ἀστερίσκων, ἰχθῦς δύο πρὸς τὰ ἀριστερᾶ καὶ αἱ κατωτέρω παραστάσεις:

ΚΡ	Σκορπιὸς — Κρ
Ταῦρος	Λέων

---

Ι Χ

---

Σ	ΓΡ
---	----

---

Κ Ρ

Κ Ρ

---

Ρ

Λ

(Εἰκόνες 25η καὶ 26η).

Ἀκολουθεῖ μεγαλύτερος δακτύλιος ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔχει ἱστορηθῆ ἅγιος δυσδιάκριτος.

Μεταξὺ τοῦ κύκλου καὶ τῶν πρὸς ἀνατολὰς σωζομένων τετραγώνων πλαισίων διασώζονται ἅγιοι κατὰ κεφαλὰς ἀντιθέτως τοποθετημένοι.

Ὑποκάτω τῶν ἀριστερᾶ εὐρισκομένων ἁγίων διασώζεται μεταξὺ τῶν κεφαλῶν ἡ ἐπιγραφή

Δεξιᾶ, ἱστορεῖται ὁ προφήτης **ΥΕΣΕΚΙΗΛ** καὶ δύο ἕτεροι προφῆται, ἀριστερᾶ δὲ οἱ προφῆται Ἐλισαῖος, Ἰερεμίας καὶ ἕτεροι, ὑποκάτω δὲ μία ἄλλη δυσδιάκριτος σκηνή.

Ὡσαύτως διασώζεται ἀνατολικώτερον ἐπὶ τοῦ θόλου, τμῆμα ἐτέρου μεγαλυτέρου κύκλου, τὸ κέντρον τοῦ ὁποίου ἀσφαλῶς κατεῖχεν ἡ Θεοτόκος.

Ἐτερος ἐπάλληλος κύκλος περιλαμβάνει στρατιωτικούς ἁγίους, ἐξ ὧν διασώζονται τέσσαρες.

Ἐκατέρωθεν τῶν ἔξω τοῦ κύκλου σχηματιζομένων μικρῶν τριγώνων ἐντὸς παραλληλογράμμου πλαισίου, ἔχουσι τοποθετηθῆ δεξιᾶ μὲν ἐντὸς πλαισίου ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης μετὰ τοῦ Προχόρου, ἀριστερᾶ δὲ ὁ Εὐαγγελιστὴς Μάρκος.

Ἀνωθεν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, ἔχουν τεθῆ ἐξ εἰσέτι προφῆται,

ἐξ ὧν ὁ μεσαῖος ἀριστερᾷ εἶναι ὁ Σοφονίας, δεξιᾷ δὲ οἱ προφῆται Ἐλισαῖος καὶ Ἡλίας. Ὁ τελευταῖος οὗτος παρίσταται γέρον με κατὰλευκον κόμην καὶ γυνειάδα, ἔχων ἐκδηλον τὴν φλόγα τῆς πίστεως εἰς τὴν αὐστηράν, ἀτρόμητον, δυναμικὴν καὶ ἀσκητικὴν μορφήν του. Προσέτι ζωηρῶς ἐν αὐτῷ ὑποδηλοῦνται οἱ διαλογισμοὶ τῶν ἀρρήκτων μετὰ τοῦ Θεοῦ δεσμῶν του «Ζῆ Κύριος ὁ Θεός μου καὶ ζῆ ἡ ψυχὴ μου. Μὴ βρέξῃ ὑετὸς ἐπὶ τῆς γῆς εἰμὶ διὰ τοῦ στόματός μου»<sup>20</sup>.

---

20. Γ' Βασιλειῶν Ιζ, 1.

## Β. ΤΕΧΝΟΚΡΙΤΙΚΑΙ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΑΙ ΤΙΝΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ὁ τεχνίτης τοῦ γραπτοῦ διακόσμου τοῦ εἰς τὴν Κοινότητα Θυμιανὰ τῆς νήσου Χίου εὐρισκομένου ναυδρίου τῶν Ἀγίων Τεσσαράκοντα, δὲν παρουσιάζει μὲν ἐν τῶν πλέον ἀξιολόγων μεταβυζαντινῶν ἔργον, μαρτυρεῖ ὅμως ἐργατικότητα καὶ εὐσυνειδησίαν. Ἐλαχίστας φοράς ἀπομακρύνεται τῆς τεχνοτροπίας τῶν Βυζαντινῶν συναδέλφων του ἀλλ' ἄνευ ἀκροτήτων. Τὸ ὅλον ἔργον του δεικνύει, ὅτι εἶχε συνειδητοποιήσει τὴν ὑπεροχὴν τοῦ «ὑπερβατικοῦ» κάλλους ἐναντι τοῦ «κατὰ κόσμον» κάλλους καὶ δι' αὐτὸ παρά τὸ ὅχι ἄψογον ἐξ ἐπόψεως τεχνοτροπικῆς τῶν διαφορῶν θεμάτων του, προκαλεῖ ἀνύψωσιν τῆς ψυχῆς τοῦ θεωροῦ. Τὰ ἱστορηθέντα πρόσωπα παρουσιάζουν δι' ἀπλῶν μέσων ζωὴν. Ὅσαι τῶν φιλοτεχνηθεισῶν ὑπ' αὐτοῦ σκηνῶν παρουσιάζουν ἀτονίαν διακοσμητικοῦ αἰσθήματος ἢ ἔλλειψιν ἡρέμου ἀντιθέσεως τόνων ἢ καὶ ἀμφοτέρα, ἐν τούτοις τὰ ἐν αὐταῖς πρόσωπα εἶναι πλήρη ἐκφραστικότητος. Τινὲς μάλιστα σκηναὶ ὡς ἡ εἰς Ἄδου Κάθοδος τοῦ Χριστοῦ, ἔχουν λεπτὴν αἰσθησιν ἀρμονίας, ἢ ὅποια εἶναι περισσότερον ἐκδηλος εἰς τὴν ἱστορήσιν μεμονωμένων προσώπων (Ἅγιοι Παντελεήμων, Κοσμάς, Δαμιανός).

Ὅθεν ὁ ἄγνωστος οὗτος ἀγιογράφος, χρησιμοποιήσας ἄριστα τὰς διαστάσεις τοῦ χώρου, εἰς γενικὰς γραμμὰς ἠκολούθησε τοὺς Βυζαντινοὺς συναδέλφους του. Τὸ ὅλον ἔργον του δεικνύει, ὅτι οὗτος ἦτο ἅμα μία θρησκευτικὴ προσωπικότης, διότι ὅπως εἶπεν καὶ ὁ Goethe οἱ «ἄνθρωποι παραμένουν δημιουργικοὶ εἰς τὴν τέχνην, μόνον ἐφ' ὅσον ζῆ ἐντὸς των ἢ πίστις, μόνον ἐφ' ὅσον εἶναι Θρησκευτικοί»<sup>21</sup>.

21. Ὅρα πεπραγμένα τοῦ ἔτους 1945 τῆς Διεθνοῦς Ἀκαδημίας ἐρευνῶν τοῦ Καναδά, ἐν Καναδᾷ 1945, σελ. 117.





Εἰκ. 1. Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι.



Εἰκ. 2. Ὁ ἅγιος Ἐλευθέριος.



Εἰκ. 3. Ὁ ἅγιος Σπυρίδων.



Εἰκ. 4. Οἱ ἅγιοι Θεόδωροι, Τύρων καὶ Στρατηλάτης.



Εἰκ. 5. Οἱ ἅγιοι Κοσμάς καὶ Δαμιανός.

Copyright © 2007 by the American Institute of Byzantine Studies, Dumbarton Oaks, Washington, DC



Εἰκ. 6. Ὁ ἅγιος Παντελεήμων.



Εικ. 7. Οι ἅγιοι Εὐθύμιος καὶ Σεβηριανός.



Εικ. 8. Οι ἅγιοι Ζωσιμᾶς, Ὅσια Μαρία καὶ Ἀρσένιος.



Εἰκ. 9. Ὁ Ἄνανιας βαπτίζει τὸν Παῦλον.



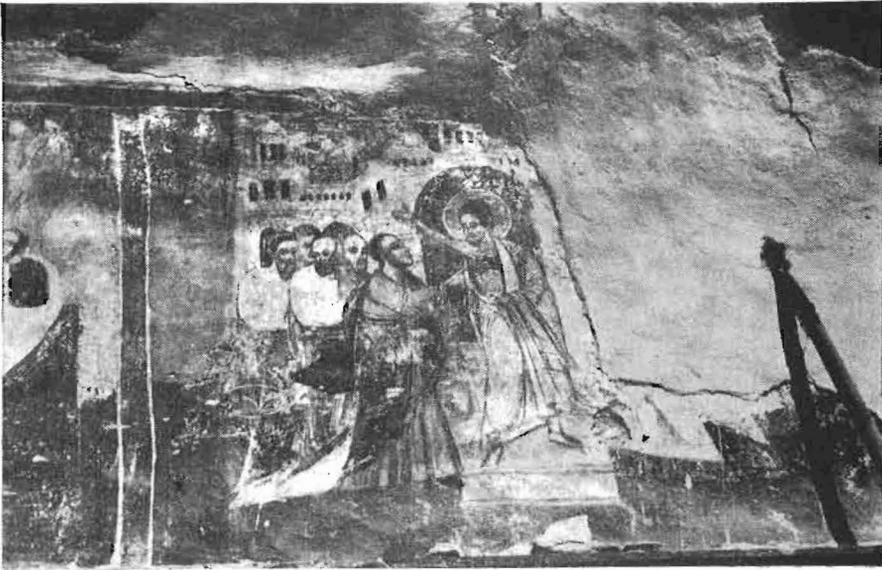
Εἰκ. 10. Ἡ σύναξις τῶν ἀρχαγγέλων.



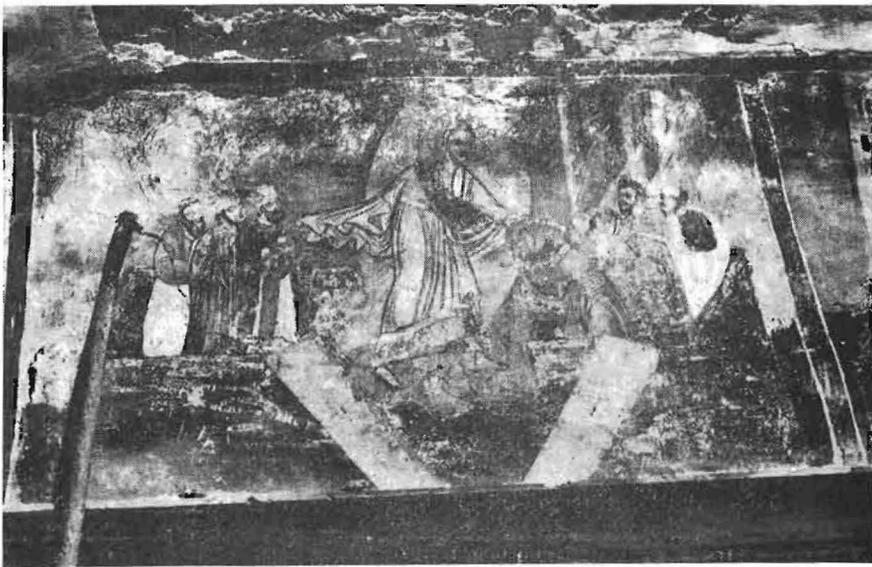
Εἰκ. 11. Ἡ σύναξις τῶν Ἀποστόλων,



Εἰκ. 12. Ὁ ἅγιος Συμεὼν ὁ Στυλῖτης.



Εἰκ. 13. Ἡ ψηλάφισις τοῦ Θωμᾶ.



Εἰκ. 14. Ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ.

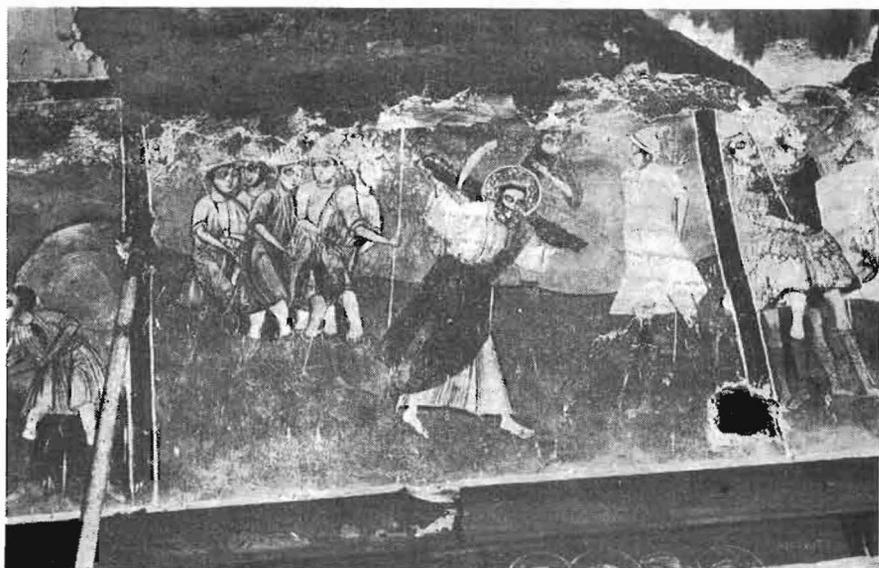


■ Εικ. 15. Ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος.



Εικ. 16. Ἡ σταύρωσις.





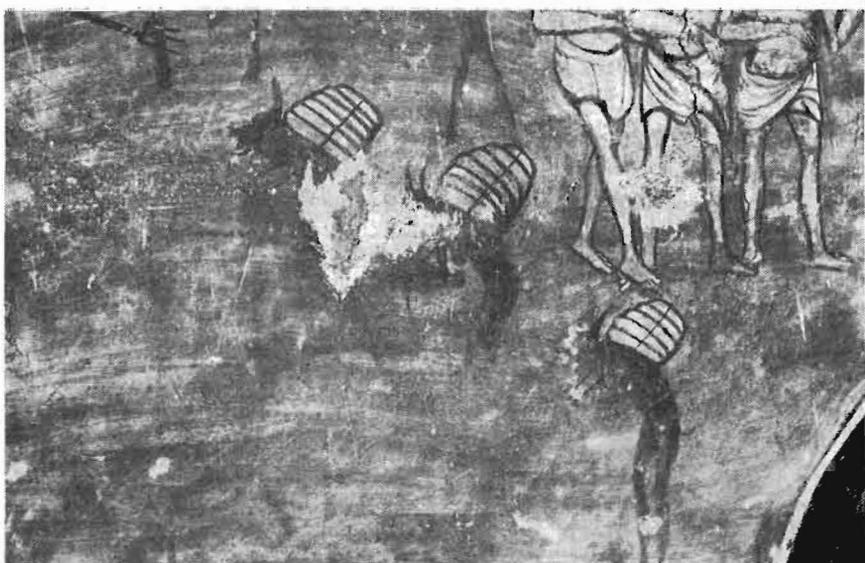
Εικ. 17. Ὁ Ἰησοῦς αἴρων τὸν σταυρόν.



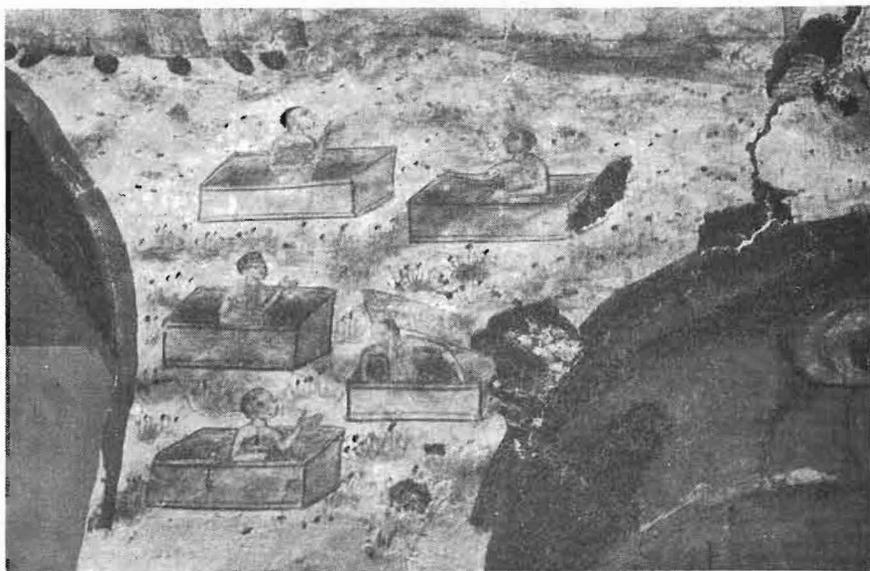
Εικ. 18. Οἱ τρεῖς παῖδες ἐν τῇ καμίνῳ.



Εικ. 19. Ὁ ἅγιος Ἀρέθας.



Εικ. 20. Σκηνή τῆς κολάσεως.



Εἰκ. 21. Σκηνὴ τῆς κολάσεως.



Εἰκ. 22. Σκηνὴ τῆς κολάσεως.



Εἰκ. 23. Ἡ δευτέρα παρουσία.



Εἰκ. 24. Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου.



Εἰκ. 25. Ὁ παντοκράτωρ εὐλογῶν.



Εἰκ. 26. Τοιχογραφίαι τῆς μαρμαροσκεπέστου στέγης.